

OTTLIK LÁSZLÓ ÚJRAFELFEDEZÉSE

SZABADFALVI JÓZSEF

Ottlik László: Válogatott írások

Szerk. Molnár Attila Károly

Századvég, Budapest, 2020.

672 old., 5990 Ft

Hungaria Aeterna

Ottlik László neve kevésbé ismert a hazai állam-, jog- és politikatudományi gondolkodás, illetve a széles értelemben vett eszmetörténet iránt érdeklődők körében. Művei alapján joggal nevezhetjük a két világháború közötti konzervatív társadalomtudományi gondolkodás jelentős alakjának. Alig fél évszázados élete során hátrahagyott életműve érdemessé teszi arra, hogy az utókor foglalkozzon a munkásságával. Személyében a hazai jogi felsőoktatásban a fordulat évéig meghatározó diszciplína, a „politika” jeles művelőjét, e tudomány szak második világháború előtti időszakának egyik utolsó polgári képviselőjét tiszteljük. Nem tudhatjuk, csupán sejtjük, hogy korai – vélhetően tragikus – halála milyen retorzióktól kímélte meg az alkotói ereje teljében tevékenykedő gondolkodót. Az életműve alapos elemzését kívánja elősegíteni a válogatott írásait tartalmazó vaskos kötet.

De kiről is van szó? Érdemes röviden vázolni a szerző életpályáját.¹ Ottlik László 1895. október 7-én Budapesten született. Édesapja Lónyay Menyhért egykori miniszterelnök magántitkára, majd az 1920-as magyar béke delegáció tagja volt, később a Földművelésügyi Minisztérium államtitkári posztját töltötte be. Bátyja, Ottlik György, diplomata és újságíró, a *Budapesti Hírlap*, a *Nouvelle Revue de Hongrie*, majd a német nyelvű *Pester Lloyd* főszerkesztőjeként dolgozott, illetve a *Magyar Szemle* „külpolitikai szemle” rovatát vezette. Unokatestvére volt Ottlik Géza író.

Középiskolába a budapesti II. kerületi Királyi Egyetemi Katolikus Főgimnáziumba járt. Jogi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán kezdte meg 1913 őszén. Egyetemi éveiben Concha Győző gyakorolta rá a legnagyobb hatást. Egyszeri megszakitással 19 havi frontszolgálat után, a „harctéren szerzett bántalmak következtében” kórházi kezelésre Budapestre került. Az első világháború alatt a keleti fronton, a galíciai csatatereken teljesített hősies szolgálatáért megkapta a kardokkal ékesített ezüst és bronz

katonai érdemérmeket, a Károly csapatkeresztet, a sebesülési és az I. osztályú ezüst vitézségi érmet, valamint a Magyar Érdemrend középkeresztjét. A harcokban szerzett élmények, majd az összeomlás követő forradalmak és társadalmi kataklizmák életre szólóan alakították későbbi pályafutását, világnézetét. A háború végeztével lehetősége nyílt jogi tanulmányai befejezésére. 1919-ben az államtudományok doktorává avatták. Időközben Huszár Károly vallás- és közoktatási minisztersége alatt a tárcánál segédfoglalmazóvá, majd miniszteri fogalmazóvá nevezték ki. 1921 elején a Teleki-kormány nevezte ki fogalmazóvá a Miniszterelnökségre, és a hivatali ranglétrát végigjárva 1940-ig itt dolgozott: kezdetben a sajtó-, majd a nemzetiségi és kisebbségi osztályon, ahol a miniszterelnökségi osztálytanácsosi kinevezésig jutott. Az évek során Bethlen István kormányfő egyik közeli bizalmasává vált.

Minisztériumi munkája mellett igen hamar kapcsolatba került a jogi felsőoktatással. 1923-ban a kecskeméti református jogakadémián „előadói megbízatást” kapott. Feladata a jog- és állambölcsészet körébe tartozó tárgyak előadása és gondozása volt. 1927-től egészen 1940-ig a jogakadémia magántanáraként tevékenykedett. 1925-ben a budapesti egyetemen bölcsész „tudorrá” (doktorrá) avatták. 1927 tavaszán, az egykori alma matere falai között lefolytatott eljárás keretében a „politikának »Társadalomtan« című tárgyköréből” egyetemi magántanárrá képesítették. Bírálói Concha Győző és (viski) Illés József professzor voltak. Érdemes e helyen idézni Concha „bírálati jelentésének” summázatából:

1 ■ Életéről és munkásságáról lásd bővebben: Major Zoltán: Egy elhallgatott modern konzervatív: Ottlik László. *Új Magyarország*, 1994. április 30. 13–14. old.; Cszimadia Ervin: A két háború közötti magyar politikatudomány diszkurzív tematikái. Dékány István, Ottlik László és Makkai János munkásságáról. In: Szabó Máté (szerk.): *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Józsvöveg Műhely, Bp., 2000. 169., 176–178., 181. old.; Major Zoltán: A nemzet. Politikátörténeti fogalmak Ottlik László (1895–1945) munkásságában. *Havi Magyar Fórum*, 8 (2000), 3. szám, 52–56. old.; Matthew Caples: Pax Hungarica. Ottlik László Uj-Hungária-konceptiója. *Rubicon*, 15 (2005), 6. szám, 15–18. old.; Szabadfalvi József: *Egy konzervatív állam- és politikatudós: Ottlik László (1895–1945)*. Dialóg Campus – Debreceni Egyetemi, Bp.–Debrecen, 2019.

2 ■ Dr. Concha Győző ny. r. tanárnak bírálati jelentése dr. Ottlik László magántanári képesítése tárgyában. ELTE Levéltár 7/c 2. doboz.

3 ■ Ottlik László 1930. november 4-én kelt levele Szekfű Gyúlához. OSZK Kézirattár Fond 7/1573.

„Pályázó bemutatott tudományos dolgozataiban a bennük visszatükröződő általános műveltség mellett, a jog- és államtudományok körében teljes tájékozottságról tanúskodik. Választott tárgykörének bölcselmi alapjaival, methodológiai problémáival, annak anyagával teljesen tisztában van. Kifejtett érvelési, bizonyítási erejében, szabatos, erőteljes stílusában, egyéni állásfoglalásában, fenti képességei mellett, nemcsak a tudomány terjesztésére, hanem művelésére is teljes alapot látok s tőle Karunk mind a két irányban közérdekű működést várhat.”²

Az 1927-es év második felében fél évet töltött Berlinben, illetve a bécsi Collegium Hungaricum-ban ösztöndíjasként. Ezt követően – amennyire a Miniszterelnökségen folytatott munkája lehetővé tette – rendszeres kutatásokat folytatott Berlin, Bécs és London egyetemén és könyvtáraiban. 1930 májusában Szekfűnek személyes hangvételű beszámolót küldött:

„Ami engem illet, csöndesen élek és dolgozgatok a porosz főváros nekem ellenségesen idegen, merev és rideg légkörében. Sokan vannak, akik külföldi útjaikról az idegen dolgokért való kritikátlan rajongást hozták magukkal. Engem ellenkezőleg többnyire és túlnyomóan a saját dolgaink, légkörünk és életformáink fokozottabb megbecsülésére serkent az idegen világ.”³

A sikeres habilitációs eljárás után a „társadalomtan” (szociológia) magántanárának nevezték ki. 1929-től egészen 1940-ig a budapesti egyetemen hirdetett meg előadásokat általános társadalomtani, államelmélet-történeti, politikátörténeti, demokraciáelméleti, kisebbségi témakörben. Szakmai-közéleti elismertségét jelzi, hogy 1923-ban a Magyar Filozófiai Társaság másodtitkárának, 1925-ben a Magyar Társadalomtudományi Társulat, majd 1931-ben a Magyar Társadalomtudományi Társaság titkárának választották.

1940-ben, a második bécsi döntés után – Észak-Erdély visszacsatolását követően – hívták meg a Szegedről Kolozsvárra visszatelepülő Ferenc

József Tudományegyetem jogi karára a „politika” tárgy oktatására. 1941. február 8-án nevezték ki a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanárának. A Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi (II. „A”) Osztálya vezetői beosztását cserélte fel a hönáhitott egyetemi katedrára. Egyetemi előadásai, az egykori joghallgatók visszaemlékezése szerint „teltházások” voltak.

A háborús évek ugyanakkor nem kedveztek a professzori munka zavartalan folytatásának. Ottlík 1944 júniusában a front elől családotul Kolozsvárról Budapestre menekült. Buda ostroma idején 1945. január 29-én otthonából eltávozott. A Városmajor utca környékén, nem messze a lakásától tűnt el. Nyomára bukkanni a családnak később sem sikerült. Feltehetően a háborúnak esett áldozatul.

Munkásságának talán legfontosabb sajátossága, hogy az elmúlt századforduló időszakában a Concha Győző, Kuncz Ignác, Schvarcz Gyula, Balogh Arthur, Szandtner Pál, Krisztics Sándor fémjelzte, erőteljesen a közjogi hagyományra épülő és elsősorban állambölcséleti, alkotmány- és közigazgatástani irodalomból táplálkozó, „államcentrikus-jogászias” „politikát” – elsősorban az angolszász politikatudományhoz kötődve – társadalomelméleti megalapozású diszciplínaként képezte el és

művelte. Korai halála megakadályozta abban, hogy egy valóban átgondolt, fogalmilag alaposan kidolgozott, rendszerezett állam- és/vagy politikaelméletet alkosson.

Írásai, amelyek az 1920-as évek elejétől kezdve jelentek meg, rendkívül impulzív, sokoldalú egyéniségről árulkodnak. Kezdetben a Heller Farkas, Szombatfalvy György és id. Bibó István által szerkesztett *Társadalomtudományban*, illetve alkalmanként az *Athenaeum* hasábjain, valamint külföldi periodikákban közölte tanulmányait. Írásainak széles témaköre a marxizmus társadalomelméletétől kezdve az angol munkásmozgalom és a korabeli ipari demokracia bemutatásáig, a közjogi kérdésektől a jogbölcselet, a szociológiaelmélet, az állam- és politikaelmélet általános problémáinak tárgyalásáig, illetve a kisebbségi, nemzetiségi kérdések aktuális



bel- és külpolitika történéseinek, valamint a nemzetközi hatalmi erőviszonyokat befolyásoló tényezőknek a bemutatásáig terjed. Közleményei 1928-tól leggyakrabban – az egy évvel korábban Bethlen István miniszterelnök alapította és Szekfű Gyula szerkesztésében indult – *Magyar Szemle*ben, a hazai konzervativizmus legszínvonalasabb folyóiratában, illetve alkalmanként a *Magyar Kisebbség*ben jelentek meg. A válogatott írásainak most megjelent kötetében szereplő tanulmányok eredetileg az említett periodikákban, ezen belül legnagyobb számban a *Magyar Szemle*ben jelentek meg. A *Magyar Szemle* fő profilját a legkülönbébb politikai, történeti, irodalmi, kulturális, művészeti, közgazdasági, szociális témakörök tárgyalásán túl a Trianon utáni magyar nemzeti sorskérdések vizsgálata alkotta. Ottlik a lap szerzői körének jellegadó és tekintélyes képviselői közé tartozott. Szekfű Gyula, Gratz Gusztáv, Kovrig Béla, Kornfeld Móric, Jancsó Benedek mellett a sajátos „*Szemle*-esszé” műfajának kiváló művelője volt, melynek stílusjegyei legtöbb publikációjában visszaköszönnek. Ez az értekezésforma az akadémikus értekezésnél némileg rövidebb, olvasmányos, asszociációkra indító, aktuálpolitikai kicsengésű, a művelt közönség számára íródó műfaj, amely a szellemtudomány tudós képviselőitől sem volt idegen.

Ottlik élete során több könyvet is publikált: 1922-ben *A marxizmus társadalomelmélete*,⁴ majd 1926-ban *A társadalomtudomány filozófiája*⁵ címmel jelentek meg nagyobb lélegzetű művei. Utóbbi könyvét egykori professzorának, Concha Győzőnek, „a magyar társadalomtudomány klasszikusának” ajánlotta. 1939-ben látott napvilágot az önálló műnek tekinthető terjedelmes könyvrészlet, *A politikai rendszerek elmélete* címmel és további két kisebb kötete, *A politikai rendszerek története*⁷ 1940-ben, illetve a *Bevezetés a politikába*⁸ 1942-ben. Utóbbi elsősorban a „politika” stúdium oktatását szolgáló kiadvány. E három könyvből a politikai rendszerek történetét tárgyaló munkája olvasható teljes terjedelemben a válogatásban.

A válogatásban megtaláljuk az életmű számos nagy témakörét: a jogbölcseleti nézeteit összegző korai tanulmányt (*Jog és társadalom*), melyben többek (pl. Georg Jellinek, Somló Bódog) módszerét követve megállapítja, hogy a jogszabálynak mint társadalmi normának a meghatározása végső fokon a társadalomtudomány és nem a jogtudomány feladata. A jog „társadalomtudományi alapvetését” természetesen jogászok is elvégezhetik, ám tartózkodniuk kell a problémakör „logikai annexiójától”. Ottlik jogbölcseleti fejtegetéseiben már megtalálhatók azok a fogalmak, amelyeket a későbbi munkáiban az állam, a hatalom, a politika jelenségeinek elemzésében használt, vagy éppen tovább gondolt. A korabeli neokantiánus kísérletek sorában eredetinek tűnő fejtegetései – talán a kifejtés szűk terjedelme miatt – néha felületesnek, esetenként kategorikusnak tűnnek. Jogkoncepciójának vázlatát olvasva számos elvarratlan szállal, ki nem fejtett eredeti gondolattal

szembesülünk. Nem tudhatjuk, hogy a jog fogalmi meghatározása és a helyes jog koncepciójának keresése mellett milyen további kérdések foglalkoztatták, mit tekintett volna még a jogfilozófia vizsgálódási terrénjának. Annyi azonban egyértelmű, hogy a hazai jogbölcselet Ottlik személyében egy ígéretes, számottevő teljesítményre képes gondolkodót veszített el.

Pályakezdekésekor a jogbölcseleti kérdéseken túl elsősorban – mint az elmúlt századfordulót követően a kortárs társadalomtudósok közül oly sokakat – a marxizmus, a szocializmus, a kapitalizmus, valamint a korabeli munkásmozgalom elméleti és gyakorlati problémái foglalkoztatták. E tárgykörben az 1920-as évek során több írást és a marxizmus társadalomelméletét bemutató könyvet tett közzé, illetve az 1930-as évek végén a modern politikai rendszerek elemzéséről szóló művében tért ki a marxizmus és bolsevizmus elméleti és gyakorlati vonatkozásaira. Az 1922-es könyvét (*A marxizmus társadalomelmélete*) teljes terjedelemben közli a válogatás. Elsődleges célja az volt, hogy kimutassa a marxizmus belső ellentmondásait, amelyek lehetetlenné teszik, hogy a polgári társadalom „összeomlásával” egy új, kizsákmányolástól mentes, „kollektív” társadalmi rend alakuljon ki. Néhány évvel később, a gazdasági világválság kellős közepén figyelemre méltó és rendkívül gondolatgazdag elemzést írt (*Kapitalizmus, szocializmus és világválság*) a kapitalizmus válságjelenségeiről és a rájuk terápiát ígérő szocialista tanokról. Ottlik szerint a kapitalizmus és főképpen a kapitalista gazdasági rendszer valóban válságban van, mindennek a napirenden tartásában a különböző „divatos” szocialista áramlatoknak kétségtelenül nagy szerepe van. Tanulmányában a kiutat hirdető marx, keresztény, illetve nemzetiszocializmusok közül elsősorban a társadalmi fejlődés „acélos szükségszerűségét” megfogalmazó marxizmussal foglalkozik.

Az életmű fontos része a tudományelméleti, így ismeretelméleti és módszertani kérdések tárgyalása. Az 1920-as évek közepén Ottlik érdeklődése a szociológiaelmélet, vagy ahogyan előszeretettel nevezte, a „társadalomtan” felé fordult. Első tudományelméleti jellegű fejtegetésével egy 1924-ben megjelent tanulmányában (*A marxizmus tudományos igényei*) találkozhatunk, ahol a társadalmi élet fejlődési tendenciáinak „alaptörvényeit” vizsgálja a történelmi materializmus kapcsán. „Formális”

4 ■ Ottlik László: *A marxizmus társadalomelmélete. Elméleti kritika és történelmi tanulságok*. Franklin-Társulat, Bp., 1922.

5 ■ Ottlik László: *A társadalomtudomány filozófiája*. Magyar Filozófiai Társaság, Bp., 1926.

6 ■ Ottlik László: *Politikai rendszerek*. In: *A mai világ képe*, II. köt. *A politikai élet*. Szerk.: Kornis Gyula, Gratz Gusztáv, Hege-dűs Lóránt, Schimanek Emil. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1939. 361–530. old.

7 ■ Ottlik László: *A politikai rendszerek története. Középkor és újkor a világháborúig*. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1940.

8 ■ Ottlik László: *Bevezetés a politikába*. Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., é. n. [1942]

tudományelméleti elemzésnek veti alá a kérdést, hogy a „tudományos törvények” alkalmasak lehetnek-e a jövő történéseinek megismerésére. Két évvel később terjedelmes kötetben (*A társadalomtudomány filozófiája*), a hazai irodalomban úttörő jelleggel fejtette ki tudomány módszertani és -kritikai gondolatait (ez is teljes egészében bekerült a kötetbe). A tudományos vizsgálódást az emberi gondolkodással egyidős, több évezredes szellemtörténeti adottságnak tekinti. Ezt a művét a „társadalomtan kritikai elméletének” nevezi, mely szakítani kíván a társadalomtan „dogmatikus” elméletével. A természet-tudományok kategóriái és módszerei alkalmatlanok a társadalomtan céljaira, ugyanis a társadalom nem a materiális, természeti világhoz, hanem a szellemi világhoz („szellemi valósághoz”) tartozik. Éppen ezért a társadalomtanak szellemtudományi alapvetésre van szüksége. E tudományelméleti kiindulópontból kívánja felépíteni saját elméletét, amellyel valójában nem a szociológiát, hanem a társadalomtant mint normatív, a nemzet eszméjéhez vezető tudományt kívánta megalapozni. Erre utalnak gondolatai a „társadalom”, az „állam” és a „nemzet” egymás fölé emelkedő ideáltípusairól.

Az 1920-as évek elejétől kezdve erőteljesen foglalkoztatták korának uralkodó politikai formái és a tevékeny politikus, államférfi szerepe. Egy korai tanulmányában (*Felelősség és szükségszerűség*) a korszak általános tendenciájaként állapítja meg, hogy az államférfi politikai felelőssége abban áll, miképpen fejezi ki a mögötte álló „tömeget”. A politikus valójában „szimbólum”, aki személyében a történelmi szükségszerűség esetleges kifejezője, és voltaképpen bárkivel helyettesíthető, mert helyében bárki ugyanazt cselekedné. Mindebből úgy tűnik, mintha a modern kori politikus valójában nem volna „felelős”. Ottlik ezzel állítja szembe a maga érték szempontú megközelítését: az államférfi semmiféle „történelmi kényszernek”, tömegnyomásnak nem engedelmesskedhet, hanem csupán a saját politikai eszményeiből fakadó erkölcsi parancsoknak. Két évtizeddel később – kolozsvári professzori működése idején a jogi kari actában – két további idevágó tanulmánya (*Politikai géniuszt – politikai elit, Felelősség a politikában*) jelent meg, amelyekben részletesen szólt az államférfi történelemformáló szerepéről, a politikai elit jelentőségéről, amelynek tagjai mint „szellemformáló” példaképek, a nemzeti „géniuszt” hordozói és tovább örökítői, „nem »kifejezik«, hanem megteremtik a nemzeti géniuszt.” (583. old.) Ehhez kapcsolódón érdemes megemlíteni a kötetben szereplő egyetlen közjogi jellegű írását. A kormányzói intézmény reformjáról szóló polémiához szólt hozzá 1937-ben, Csekey Istvánnak – a korszak vezető közjogásának – írására reflektálva (*A kormányzói intézmény reformja*). Úgy látja, hogy az a közjogi provizórium, amelyben Magyarország „ma” él, tartós megoldásnak tűnik, hiszen a kontinentális állam kormányformája általában monarchikus,

ahol a király tekintélye, népszerűsége és „hatalma” a stabil állami és társadalmi rend biztosításának alapja. Mindehhez társul Magyarországon a „Szent Korona eszméje”, melyben kifejezést nyer „a szívszagos ragaszkodás a történeti királyság formáihoz, s a történeti alkotmány architektúrájához.” (554. old.) Ezért a jelen helyzetben vissza kell nyúlni a magyar közjogi hagyományhoz, a nádori méltóságnak a 1848:III. tc. rendelkezéseiben szabályozott modelljéhez. Ottlik javaslatának lényege, hogy a jövőben a kormányzó mint „Kormányzó Nádor” „nemcsak a végrehajtó hatalmat, hanem a teljes királyi jogkört »a törvény és az alkotmány ösvényén teljes hatalommal gyakorolja«” (557. old.), mindaddig, amíg az országnak nincsen törvényesen megkoronázott királya.

A válogatás legtöbb darabja az életmű gerincét alkotó politikatudományi és állambölcseleti témájú műveiből való. Ottlikot mindig foglalkoztatta a politikai ideológiák története, melyet a műveltség fontos részének tekintett. Álláspontja szerint a politikai eszmerendszerek befolyásának ismerete nélkül a társadalmi, történeti, politikai folyamatok összefüggései nehezen értelmezhetők, hiszen a politikai eszmék „az emberiség politikai öntudatának valóságos fényforrói”. (51. old.) Az 1930-as évek közepén egyik esszéjében (*A politikai eszmék a történelemben*) megállapítja, hogy a társadalmi és politikai alapfogalmaink, kategóriáink, amelyekben ma is gondolkozunk, kevés kivétellel a görög állambölcselektől származnak. A görög államelmélet már rámutatott számos „örök” problémára, melyet a tudományok művelői mint végső kérdéseket azóta is megválaszolni törekcsenek. A politikai gondolkodás történetével azért kell foglalkozni, mert a végső problémák vizsgálatakor minden alkalommal szembetaláljuk magunkat régmúlt korok jeles állambölcseletoinek ma is releváns válaszaival. Ugyanakkor véleménye szerint minden általánosító megállapítás csak az adott történeti-társadalmi kontextusban nyeri el jelentését és valós értelmét.

A Magyar Szemle Társaság nevezetes „Kincsestár” sorozatában jelent meg *A politikai rendszerek története* című kis ismeretterjesztő könyve, amely a középkortól a XX. század elejéig mutatja be az európai politika- és közjogtörténeti fejleményeket. Az újkori társadalomtörténet három nagy politikai tényezőjének a fejedelmi hatalmat, a történelmi rendiséget és a polgárságot tartja, amelyek ádáz harcot folytattak a politikai hatalom birtoklásáért. Elemzésében utal a nagy XVIII–XIX. századi eszmerendszerek lényegére és hatásmechanizmusára – e történelmi folyamatot egészen az első világháborúig vezeti végig. A küzdelem alapvetően a hatalomgyakorlás módjáról, a megfelelő politikai rendszer kialakításáról szól, ami elsősorban a három államforma (autokrácia, arisztokrácia és demokrácia) versengését eredményezte. Az 1940-ben közzétett mű előszavában arra utal, hogy e tanulmánya és az

egy évvel korábban megjelent *A politikai rendszerek* című munkája „szervesen” kapcsolódik egymáshoz, mivel utóbbi a két világháború közötti, az idő szerint „jelenkori” politikai rendszereket tárgyalja.

A „politika” diszciplináját, illetve az állambölcseletet tárgyaló írások (*Az új deszpotizmus, Diktatúra és demokrácia, Parlamentarizmus és diktatúra, Liberalizmus és etatizmus*) többsége a demokrácia, a parlamentarizmus, a diktatúra lényegét, egymáshoz való viszonyát, múltját, jelenét és jövőjét vizsgálja. Fontos tisztázni az állambölcseleti és politikatudományi fogalmakat, hogy az egyes kategóriák jelentését a felek a politikai vitákban megközelítőleg azonosan értsék. A politika tudományának fő feladata a tiszta „alkatelemzés”, amiben fontos szerepe van a „poláris ideáltípusok” felállításának, amelyek egy-egy „fogalmi dimenzió két végtagjának kitűzésével lehetővé teszik az összes felmerülő jelenség” meghatározását. A modern diktatúrák kialakulásáról szólva megjegyzi, hogy szemünk előtt bontakoznak ki abból a káoszából, amelybe a „liberális” világot a háború döntötte, s mivel „a hagyományok töretlen tekintélyére nem építhetnek, divatos filozófiákat és »műthoszokat«, új eszchatológiákat kreálnak maguknak, amelyek alkalmasak arra, hogy megragadják és kihasználják az emberi léleknek a »laikus« és »liberális« állam által annyira elhanyagolt érzelmi és képzeleti szükségleteit” (478. old.). A parlamentarizmus korabeli válságáról írt művében az angol, francia és német viszonyokat, illetve főképpen az európai tendenciákat elemzi behatóan. Külön foglalkozik az általa mindig nagyra becsült angol demokrácia modern kori anomáliáival, a bürokrácia „önkényuralmával”. Demokrácia és diktatúra, liberalizmus és konzervativizmus, korlátozott állam és autoritativ állam – és a sort tovább lehetne folytatni; Ottlik újraértelmezi ezeket a kategóriapárokat.

Az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején több írásban foglalkozott a német politikatörténet múltjával, jelenével, különösen a weimari köztársaság politikai rendszerének válságával és a fasiszta állam előzményeivel és létrejöttének következményeivel (*Weimartól Potsdamig*). A modern diktatúrák természetrajzának leírásában Machiavelli kijelentései és a saját korára vonatkozó ítéletek közötti párhuzamokra támaszkodik (*Machiavelli és a Führer-elv*), alapvetően a modern állam első világháború utáni útkeresésének kontextusában.

A kötet utolsó nagyobb gondolati egységébe tartozó írások (*Nemzet és nemzetiség, Új Hungária felé, Pax Hungarica, A magyar kisebbségi politika feladatai, A kisebbségi kérdés tegnap és ma, „Tótok” és „magyarok”*) a „magyar jövő kérdéseivel” foglalkoznak. Ottlik az 1920-as évek második felétől a korabeli konzervatív(-liberális) politikai és tudományos elit tagjaként markáns állásfoglalásokban nyilvánított véleményt a Trianon utáni magyarság Kárpát-medencében betöltött szerepéről, jövőjéről. Alkotói pályája során mindig nagy jelentőséget tulajdonított

a régi és új nacionalizmusok, a nemzeti és kisebbségi problémák, az első világháború utáni közép-európai *status quo* megértésének. E tárgykörben írt műveinek központi témájává vált a régió jelenét, jövőjét befolyásoló „neopatriotizmus” keretében megfogalmazott új nemzetpolitika, az „Új Hungária” koncepció kidolgozása. Ez az elképzelés, illetve különböző továbbfejlesztései azzal a céllal születtek, hogy modernizált formában éltessek tovább a Szent István-i állameszmét. Egyes írásaiban maga is fölvetette, hogy a nemzeti kisebbségi egyenjogúság garanciáin túl elérkezett a kisebbségi autonómia biztosításának ideje, amely a régió („Dunatáj”, „Dunavölgy”) népei számára a békés együttélés közjogi kereteit biztosíthatná, ugyanakkor visszatérő módon a magyar hegemonia, a történelmi előjog fölemlgetésével nem tudta átlépni azt a határt, amelyen túl a kelet-közép-európai nemzeti mozgalmak és nacionalizmusok azt érdemben akceptálhatták volna. A modern nemzetállamiság gondolatával szemben Ottlik „ajánlata” nem volt versenyképes. Az Új Hungária-koncepció sok hívőre tett szert Magyarországon, de éppen azok nem hallották meg, akikhez szólni kívánt.

Az Ottlik válogatott írásait tartalmazó kötetben helyet kapott Petó Zoltán bevezetőnek szánt tanulmánya is *Ottlik László és a politikai rendszerek tipológiája* címmel. Mélységesen egyetérttek összegző megállapításával:

„Ottlik László munkásságával kapcsolatban számos, a jelenkort is érdeklődő kérdés vehető fel. Még akkor is, ha az olvasó értékítéletei radikálisan különböznek Ottlikétól, vagy a történelmi tapasztalat fényében egészen másként értékeli a diktatúrák és a polgári demokráciák 20. századi viszonyát...” Majd később így folytatja: „Ottlik Lászlóról, a magyar politikatudomány jeles és alighanem nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő képviselőjéről, ma még szinte egyáltalán nem hallani, pedig munkássága a Horthy-korszak magas színvonalú, filozófiailag is nívós politikai gondolkodásának egyik fontos dokumentuma.” (42–43. old.)

A válogatás az életmű reprezentálására alkalmas írásokat tartalmaz, de jó lett volna *A politikai rendszerek*, vagy az annak legfontosabb részeit újraközlő *Bevezetés a politikába* című műből legalább szemelvényeket közölni. Ugyancsak hasznos lett volna a kötet elején egy biográfikus bevezetés, amely az ottliki munkásságról esetleg még soha nem halló olvasó számára „kontextusba helyezte” volna az életművet. A szerkesztő dicséretesen magyarázatokkal egészítette ki az eredeti lábjegyzet-hivatkozásokat.

Végül szólni kell arról, hogy mi vezethetett oda, hogy Ottlik László életműve évtizedekre feledésbe merült. Ehhez talán elég egyetlen adalékot megemlíteni. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány „A fasiszta

szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről” szóló 530/1945. M. E. számú rendelete – melynek megalkotásakor a háborús események Magyarországon még javában folytak – a következőképpen rendelkezett:

„Az Ideiglenes Nemzeti Kormány az Ideiglenes Nemzetgyűlés által Debrecenben, 1944. évi december hó 22. napján nyert felhatalmazás alapján a Moszkvában, 1945. évi január 20. napján megkötött fegyverszüneti egyezmény 16. pontjának végrehajtásaként a következőket rendeli: 1. §. Meg kell semmisíteni a könyvnyomdák, könyvkiadó vállalatok, könyvkereskedők, köz- és kölcsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak, valamint magánszemélyek birtokában levő minden fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket (könyv, folyóirat, napilap, hirdetemény, röplap, képes ábrázolat stb.), tekintet nélkül arra, hogy magyar vagy más nyelven jelent meg.”

A rendelet „végrehajtására” 1945. április 28-án megalkotották a Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottságot, mely részletes listát állított össze az „indexre” helyezett sajtótermékekről. Az első listán, mely 1945 júliusában jelent meg, Ottlik három könyve – *A politikai rendszerek*, *A politikai rendszerek története*, *Bevezetés a politikába* – szerepelt.⁹ Hamarosan újabb lista is napvilágot látott, amely *A marxizmus társadalomelmélete* című könyvét tartalmazta.¹⁰ Ottlik példája jól mutatja, hogy a szovjet hatalom „figyelme” idejekorán kiterjedt mindazon szak- és szépirodalmi publikációkra, amelyek politikai és ideológiai érdekeit sértették. Ezzel évtizedekre meghatározta szerzők és művek sorsát, illetve az utókor tájékoztatói lehetőségeit. □

9 ■ *A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke*. (I. számú jegyzéke) Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, [Bp.] 1945. 30. old.

10 ■ *A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek II. számú jegyzéke*. Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya, [Bp.] 1945. 17. old.

Tisztelt Olvasónk!

*2020-ban ismét
személyi jövedelemadójának*



SZÁZALÉKÁVAL

*támogathatja a
Budapesti Könyvszemle
megjelenését.*

*A Budapesti Könyvszemle Alapítvány
adószáma:*

19008044-1-43